

Ombytta roller

Marknadsliberaler och statsaktivister 1939

Benny Carlson

Reversed roles

For extreme liberals (libertarians), government intervention is taboo under almost any circumstances. For devoted state activists, it is the right medicine in almost any situation. The purpose of this article is to show, through an historic example, how market liberals with one foot in principles and one foot in reality are prepared to let government intervene forcefully when extraordinary events threaten society whereas state activists may have hard to distinguish between 'normal' and extreme situations. The example is taken from Sweden in 1939, when dark clouds of war gathered over Europe. In this situation, Sweden's two leading market liberals, Gustav Cassel and Eli Heckscher, demanded economic planning, whereas two leading state activists, Bertil Ohlin and Ernst Wigforss, displayed an attitude of "wait and see". This was "a reversal of roles" from which libertarians as well as state activists may have something to learn in the face of future crises.

"I en sådan situation måste statens alla åtgärder och ansträngningar inriktas på att uppnå största möjliga styrka och effektivitet."

Eli F. Heckscher 1939

Liberaler, libertarianer, statsaktivister¹

För en liberal med ena foten i principer och den andra i verkligheten faller det sig naturligt att avvisa långtgående och invecklade statsingripanden i 'normala' tider när marknaden gör sitt jobb men lika naturligt att låta staten gripa in i situationer när extraordinära krafter och händelser hotar samhällsbygget

¹ Jag är tacksam för synpunkter från Lars Jonung, en trogen granskare.

och marknaden inte på egen hand kan lösa problemen. Det finns emellertid ideologiskt rätlinjiga liberaler – libertarianer – för vilka statliga ingripanden är tabu i nästan varje tänkbar situation. Deras spegelbild består av ideologiskt rätlinjiga statsaktivister för vilka statliga ingripanden är den rätta medicinen i alla lägen, normala såväl som extrema.

Vi har på senare årtionden sett exempel på libertarianska reflexer inför globala hot: när världsekonomin 2008 stod på randen till kollaps och en räddningsaktion iscensattes² samt när covidpandemin 2020 gick över världen och det initialt var svårt att finna andra motmedel än nedstängningar. Statsaktivisterna ville å sin sida ännu många år efter finanskrisen att staten skulle fortsätta med expansiv finans- och penningpolitik och ville gärna behålla statliga subventioner även sedan pandemin bringats under kontroll med hjälp av vaccin och förbättrade behandlingsmetoder. Den så kallade spärrhjuls- eller trappstegseffekten har väckt fruktan bland libertarianer men hopp bland statsaktivister. Effekten innebär att skatter och offentliga utgifter ökar i kristider, att allmänheten vänjer sig vid ökat skattetryck och att när krisen är över de ökade statsintäkterna kanaliseras till andra utgiftsområden. Att denna effekt skulle ha någon större betydelse för offentliga sektorns omfång på längre sikt har dock ifrågasatts (Durevall & Henrekson 2011).

Ombytta roller

Syftet i denna essä är att med ett exempel från Sveriges historia belysa hur ledande ekonomiska liberaler och statsaktivister (några framträdande svenska libertarianer fanns knappast vid denna tid) reagerade inför en annalkande allvarlig kris, nämligen krigshotet 1939. Av detta exempel finns lärdomar att dra för de framtida kriser och hot som oundvikligen kommer att inställa sig.

De ledande aktörerna i denna historia är fyra till antalet, två på den liberala och två på den statsaktivistiska sidan. På den liberala sidan återfinns vi Gustav Cassel (1866–1945) och Eli Heckscher (1879–1952) som hade ägnat mellankrigstiden åt att bekämpa planhushållning, konjunkturpolitik av keynesianskt märke, ambitiös socialpolitik och höga skatter (Carlson 1988 och 2018). På den statsaktivistiska sidan finner vi socialliberalen Bertil Ohlin (1899–1979) och socialdemokraten Ernst Wigforss (1881–1977) som under samma tid hade drivit på dessa former av ekonomisk politik. (Wigforss var inte nationalekonom men räknas ändå som en av landets ledande ekonomiska tänkare.) Några andra aktörer passerar revy i biroller.

2 Finanskrisen 2008 kan alltså anföras som ett exempel på libertarianska ryggmärgsreflexer. När Bush-administrationen hösten 2008 lade fram ett väldigt räddningspaket, Troubled Asset Relief Program (TARP), för kongressen röstade representanthuset ner det med 228 röster mot 205. "Vissa libertarianer [...] trodde att även framgångsrikt statsingripande skulle förstöra USA:s kapitalism", hette det i *Financial Times* (2008). Svaret från verkligheten lät inte vänta på sig. De amerikanska börserna upplevde sin värsta kollaps sedan 1987. Ett par dagar senare röstades en reviderad version av TARP igenom i kongressen.

Utifrån förhandskunskapen om var dessa aktörer stod ideologiskt skulle man kunna tro att liberalerna inför krigshotet ville hålla staten i strama tyglar medan statsaktivisterna ville sätta den i sporrsträck. Det scenario som utspelades 1939 var emellertid ett helt annat och kan rubriceras 'Ombytta roller'. Scenariot demonstrerar att principfasta liberaler med verklighetsförankring är redo att i exceptionella situationer tilldela staten rollen av räddare i nöden medan statsaktivister har svårt att se skillnad på normala och exceptionella tillstånd.

Erfarenheter, positioner och stämningar

Av betydelse för våra aktörers reaktioner 1939 är deras erfarenheter från det föregående världskriget. Gustav Cassel hade varit mycket aktiv inför den katastrof som utlöstes 1914, han deltog under kriget som expert i det statliga budgetarbetet och han skrev efter en studieresa i början av kriget en bok om *Tysklands ekonomiska motståndskraft* (Cassel 1916). Hans aktivitet inför kriget sammanfattas i ett minnesord i *Svenska Dagbladet* (1945):

Cassels aldrig svikande försvarsintresse yttrade sig [...] däri, att han konsekvent tillerkände anslagen under fjärde huvudtiteln en förhandsställning inom statsutgifterna. Under 1912 behandlade Cassel i flera utförliga artiklar i Sv. D. för första gången spörsmålet om vår finansiella krigsberedskap. Han yrkade enträget på att ekonomiska beredskapsplaner över huvud taget måste uppgöras för att vi icke skulle bli alldeles överraskade av en katastrof. Denna framsynthet betraktades då närmast som en löjlig orimlighet.

Eli Heckscher var drivande i tillkomsten av den 300-sidiga försvarshandbok som redaktionen för *Svensk Tidskrift* gav ut 1913 och som gick ut över landet i fem upplagor. Han reste i början av kriget runt i flera länder och skrev en bok om *Världskrigets ekonomi* (Heckscher 1915). Hans biograf Ylva Hasselberg (2021: 216) skriver om den boken: "Den överordnade ledstjärnan i hela denna argumentation är rationalitet och planmässighet. Planlöshet är ett skällsord [...]. Staten måste ta på sig uppgiften att planera krigsekonomin rationellt och att koordinera den [...]. Vi befinner oss mycket långt från laissez-faire här [...]." Heckscher fick därefter som sekreterare i Statens Krigsberedskapskommission möjlighet att skaffa sig rik erfarenhet av hur villkoren för en ekonomi omgiven av krigförande makter ser ut.

Bertil Ohlin var inför och under första världskriget i tonåren och därmed inte aktiv i den beredskapspolitiska debatten. Ernst Wigforss disputerade i nordiska språk vid Lunds universitet 1913. Han skrev därefter liksom Cassel och Heckscher en bok om kriget, *Världskriget och världsfreden* (Wigforss 1915), i huvudsak en skildring av tysk krigsideologi. Någon närmare befattning med den svenska ekonomiska politiken under kriget verkar han inte ha haft.

Cassel och Heckscher hade alltså till skillnad från Wigforss och framför allt Ohlin djupgående erfarenheter av de påfrestningar en ekonomi utsätts för i krigstid och av de misstag som gjordes inför och under det första världskriget och som det gällde att undvika när historien var på väg att upprepa sig. Cassel och Heckscher var ekonomiska liberaler men politiskt konservativa – Cassel mer så än Heckscher – och därmed försvarsvänliga. De socialliberala och socialistiska kretsar i vilka Ohlin och Wigforss rörde sig var av tradition återhållsamma med försvarsutgifter som minskade utrymmet för sociala reformer.

De fyras positioner på den nationalekonomiska stjärnhimlen förändrades under mellankrigstiden. Cassel hade i början av 1920-talet varit världens sannolikt mest berömda nationalekonom (Carlson 2009). År 1939 stod hans stjärna inte längre i zenit men han var fortfarande flitig samhällsdebattör med 32 ledare i *Svenska Dagbladet* 1939. Heckscher stod ännu på höjden av sin bana som ekonomihistoriker och ekonomisk-politisk debattör. Ohlins bana var sedan mitten av 1920-talet ständigt stigande. Han var den jämte Gunnar Myrdal ledande svenska nationalekonomen och flitig debattör med hela 74 ledare eller artiklar på handelssidan i *Stockholms-Tidningen* 1939. Han skulle inom fem år bli ledare för folkpartiet och handelsminister i samlingsregeringen. Wigforss var i ekonomiska frågor landets mäktigaste man, finansminister i olika omgångar sedan 1925.

En omständighet värd att beakta är aktörernas allmänna sinnesstämning. Cassel och Heckscher hade upplevt att utvecklingen under 1930-talet ur deras perspektiv gick i fel riktning: planhushållning, regleringar, alltmer totalitära och statsdyrkande regimer i omvärlden. De var mot årtiondets slut ganska pessimistiska. Ohlin och Wigforss var däremot påtagligt optimistiska. Det mesta hade under 1930-talet i vart fall inrikespolitiskt gått deras väg med utvecklingen av en ny ekonomisk politik och inredningen av folkhemmet. Ohlin var notorisk optimist, vilket demonstrerades i samband med börskraschen på Wall Street (Carlson 2023) och den stora depressionen (Carlson & Jonung 2002). Detsamma gällde Wigforss, vilket framgår av titeln på en biografi om honom: *Den förbannade optimisten* (Arnstad 2023).³

Vägen framåt

I det följande kommer de fyra aktörernas diskussionsinlägg under 1939 att redovisas. Redovisningen är kronologisk. Längre citat förekommer eftersom läsaren bör erfar vad som faktiskt skrevs och sades, särskilt när det gäller aktörer med så eminent formuleringsförmåga, och inte bli utlämnad en nutida skribents urvattnade sammanfattningar.

3 Med Arnstads formulering (s. 477) "höll denne förbannade optimist ständigt fast vid sin obändiga framtidstro".

För att läsaren inte ska gå vilse kan ytterligare vägledning behövas. Cassel och Heckscher insåg tidigt, utifrån sina erfarenheter av det föregående världskriget och utifrån sina under 1930-talet ständigt upprepade varningar för statlig maktkoncentration och totalitära regimer, att världen gick mot en urladdning. Ohlin och Wigforss såg också den annalkande stormen men trodde att urladdningen kunde undvikas eller uppskjutas. De ville inte få sina cirklar, som kretsade kring 30-talets ekonomisk-politiska kärnfråga, konjunkturfrågan, rubbade.

Cassel och Heckscher blev, utan någon som helst samordning (Heckscher tålde inte Cassel), ett radarpar som krävde en generalplan för den ekonomiska krigsberedskapen samtidigt som de motsatte sig detaljreglering av näringslivet. Ohlin och Wigforss tyckte att kraven på en generalplan var överdrivet men hade inget emot enskilda regleringar. Striden kom därvidlag främst att handla om pris- och valutareglering. För ekonomiska liberaler gällde det som alltid – planering eller inte – att i görligaste mån slå vakt om prismekanismen.

Cassel argumenterade i ledartiklar, Heckscher i Nationalekonomiska Föreningen, där han tre gånger våren 1939 drabbade samman med Ohlin och Wigforss. När kriget väl hade brutit ut i september möttes Heckscher och Ohlin i föreningen än en gång. Förhållandet dem emellan hade länge varit ansträngt och denna sista konfrontation slutade med en avgörande brytning. Ohlin närmade sig emellertid efter krigsutbrottet och särskilt efter Sovjetunionens överfall på Finland Cassels och Heckschers positioner. Wigforss tonar ut ur handlingen efter bataljerna i Nationalekonomiska Föreningen som för honom inte tycks ha varit av stor betydelse.⁴

Låt oss, innan vi släpper loss våra aktörer, blyxtbelysa de bakgrunder mot vilka de agerade, såväl den europeiska som den svenska.⁵

Den europeiska bakgrunden

Den brittiske premiärministern Neville Chamberlain och hans utrikesminister Lord Halifax träffar 11 januari Italiens diktator Benito Mussolini och utrikesminister Galeazzo Ciano i Rom för att dryfta det europeiska läget. 20 januari entledigas Tysklands riksbankschef Hjalmar Schacht från sin post och ersätts av riksekonominister Walter Funck. Schacht anses inte ha stött fyraårsplanen (den militära upprustningen) helhjärtat.

Tyskland invaderar i mitten av mars Böhmen och Mähren (Tjeckien) och införlivar området med Tredje riket, i strid med Münchenöverenskommelsen. 1 april levererar Hitler årets aprilskämt när han i ett tal döper det kommande

4 Striden om Sveriges krigsberedskap 1939 förbigås i Arnstads (2023) biografi liksom i Wigforss (1954) memoarer.

5 De flesta uppgifterna i dessa bakgrundbeskrivningar är hämtade från *Svenska Dagbladets årsbok 1939*.

partimötet i Nürnberg, som ska äga rum i september, till "fredens partidag". Strax därpå skickar Roosevelt ett budskap till Hitler och Mussolini i vilket han begär att de ska förbinda sig att inte börja anfallskrig mot ett stort antal namngivna stater under en period av tio år. Italien svarar inte. Hitler avvisar budskapet i ett tal inför tyska riksdagen 28 april och säger samtidigt upp det tysk-engelska flottfördraget och det tysk-polska nonaggressionsfördraget. Han meddelar vidare att tyska regeringen krävt Danzigs införlivande i tyska riket och en exterritoriell autostrada genom polska korridoren.

23 augusti undertecknas Molotov-Ribbentrop-pakten i Moskva. 1 september går Tyskland till angrepp mot Polen. Två dagar senare förklarar Storbritannien och Frankrike Tyskland krig. 30 november anfaller Sovjetunionen överraskande Finland.

Den svenska bakgrunden

I *Svenska Dagbladets årsbok 1939* (1940: 146) betecknas årets statsverksproposition som "en budget för fredstider". I februari sänds lagförslag om maximipris och valutareglering ut på remiss. Sakkunniga tillsätts för att utreda frågan om social försvarsberedskap (t.ex. familjebidrag till värnpliktiga). I början av mars offentliggör regeringen ett tidigare hemligstämplat utkast till författningsbestämmelser om bl.a. allmän tjänsteplikt i händelse av krig, överlämnat av Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap. I slutet av månaden lägger regeringen fram förslag om förstärkning av försvarsbudgeten med 66 miljoner kronor. I april tillkallar socialminister Albert Forslund sakkunniga för utredning av lag om tjänsteplikt. En av de sakkunniga är Bertil Ohlin.

De nordiska utrikesministrarna sammanträder 9 maj i Stockholm för att dryfta ett förslag från Tyskland om att sluta en nonaggressionspakt. Sverige tackar nej med hänvisning till neutraliteten. Även Norge och Finland avböjer erbjudandet men Danmark antar det. Riksdagen godkänner i juni det system av beredskapslagar som regeringen föreslagit, omfattande bl.a. maximipriser och valutareglering. I juli tillkallar handelsminister Elof Ericsson sakkunniga för att utreda frågan om skydd av handelssjöfarten under krig. De sakkunniga lägger fram en rad förslag i augusti och september.

När Tyskland går till angrepp mot Polen utfärdar svenska regeringen en neutralitetsförklaring. När det europeiska storkriget ett par dagar senare är ett faktum kallas en urtima riksdag in och sammanträder 8 september. Tio dagar senare samlas Nordens stats- och utrikesministrar i Köpenhamn och fastslår ländernas vilja att föra en strängt opartisk neutralitetspolitik.

De sakkunniga för utredning av lag om tjänsteplikt presenterar sitt betänkande 24 september. Det innehåller förslag enligt vilken i krigstid alla medborgare under 70 år kan åläggas arbetsplikt; lagen antas av riksdagen i december. I slutet av september föreslår landshövding Karl Levinson som

sakkunnig inrättandet av ett folkhushållningsdepartement med uppgift att reglera anskaffning och förbrukning inom riket av viktiga förnödenheter samt varuutbytet med utlandet. Proposition läggs fram av regeringen och bifalls av riksdagen 14 oktober. Konsultativa statsrådet Herman Eriksson utnämns till folkhushållningsminister och chef för det nya departementet som börjar sin verksamhet ett par dagar senare. Under departementet sorterar en rad organisationer: ved-, gengas-, kol-, sjöfarts- och kreditnämnder, informationsbyrå, arbetsmarknads-, transport-, livsmedels-, industri- och handelskommissioner. 10 november lägger regeringen fram en proposition om värnsskatt, att utgå med 50 procent av statlig inkomst- och förmögenhetsskatt för år 1938.

Regeringen utfärdar i december kungörelse om inskränkning av rätten att få ut allmänna handlingar om folkhushållningen. En av riksdagen godkänd prisregleringslag träder i kraft. Lagom till Lucia, 13 december, ersätts den socialdemokratiska regeringen under Per Albin Hansson med en samlingsregering under samme Hansson.

Ohlin ställer konjunkturfråga

Redan första vardagen 1939 frågar sig Bertil Ohlin (1939a) i *Stockholms-Tidningen* om det går att säga något om konjunkturutsikten för det nya året:

Beror den icke i hög grad på vad som sker på den politiska fronten? Vem kan väl rannsaka Hitlers eller Mussolinis hjärtan och njurar och profetera om deras handlingar? Naturligtvis kan det ekonomiska förloppet på ett avgörande sätt påverkas av politiska händelser. Ett allmänt europeiskt krig skulle med ett slag skapa en helt ny situation. Men om intet större krig utbryter och å andra sidan heller icke någon väsentlig förbättring av den internationella politiska situationen inträder, så är det rätt troligt att de politiska faktorerna kommer att spela en relativt begränsad roll för konjunkturutvecklingen.

Ohlin (1939b) kommenterar en tid senare Schachts avgång som riksbankschef. ”Om en sak synas alla vara ense. En omläggning av Tysklands ekonomiska politik i mera bestämt statssocialistisk riktning med militärpolitiska syften förestår.”

Cassel kräver enhetlig ledning

Gustav Cassel hade sedan början av 1936 i en rad artiklar om Sveriges ekonomiska försvarsberedskap argumenterat för lagring av viktiga varor och för att förbereda en rationell samordning av alla delar av den nationella ekonomin. Han deltog från 1937 som adjungerad ledamot i Rikskommissionen för

ekonomisk försvarsberedskap och drev där frågan om varulagring. Han ville särskilt att bergrum för lagring av olja skulle sprängas in i bergen i de bohuslänska fjordarna.⁶

Cassel publicerar i september 1938 och januari 1939 i *Svenska Dagbladet* två artiklar med samma rubrik: "Vår ekonomiska försvarsberedskap". I septemberartikeln (Cassel 1938) tar han sikte på statens lagring av viktiga råvaror, främst stenkol och olja, som han menar är mycket eftersatt. Hur lagrades oljan? "Jo, i silverglänsande cisterner, som kanta infarterna till våra viktigaste hamnar och bilda ett förträffligt mål för fientliga flygangrepp. Det är fullkomligt löjligt att betrakta en sådan lagring såsom någon säkerhet för landet." Han oroar sig också över infrastrukturen. "Hur det skulle gå med våra inländska transportmedel, om våra kraftstationer och broar utsattes för fientliga anfall, är en fråga som man knappast törs tänka på." Riksbankens förråd av guld och utländska valutor hade ökat på senare år och kunde till en del bytas ut mot varulager. För Cassels del är det viktigt att näringslivet inordnas i en plan utan att dess drivkrafter försvagas:

Vår försvarsberedskap är också i hög grad en organisatorisk fråga. Hur skall landets näringsliv ordnas under krigstid? Självklart är att försvarshänsyn då måste träda i förgrunden och att allt måste underkastas en enhetlig ledning. [---] Problemet är [...] hur det enskilda intresset skall kunna vidmakthållas samtidigt som det underordnas försvarsledningen.

I januariartikeln betonar Cassel (1939a) att ansvaret för den ekonomiska försvarsberedskapen "icke kan få betraktas som en bisyssla, som man anförtror åt en landshövding eller någon annan högre ämbetsman". Han är fortsatt bekymrad över landets lagerhållning. "Ser man på hur det politiska läget i världen dag för dag tillspetsas, så måste man bli verkligt orolig över den långsamhet med vilken statens lageranskaffning skötts."

Heckscher möter Wigforss och Ohlin (1)

Den 26 januari 1939 inleder finansminister Ernst Wigforss i sedvanlig ordning en diskussion om budgetläget i Nationalekonomiska Föreningen (1939a). Hans föredragning kretsar kring konjunkturutsikterna. Första talare efter Wigforss är Heckscher. Han går till omedelbar attack och tar sikte på Wigforss resonemang om hur man ska förfara i händelse av en ny depression:

Det sistnämnda förefaller mig icke alls vara en realistisk ståndpunkt, ty den realistiska ståndpunkten är att se efter vad vi skola

6 Cassel (1941) redogör för dessa aktiviteter.

göra inför *världslägets allvar*. Det är en fråga som är mycket, mycket viktigare och mycket, mycket mer vittutseende och mycket allvarligare också ur budgetsynpunkt än en eventuell måttlig förändring av konjunkturen. Såvitt jag förstår – jag ber om ursäkt, om jag talar till höga herrar så som man icke bör göra – är det en politikers uppgift att utan hänsyn till några doktriner försöka se verkligheten i ansiktet, och verkligheten är mer än något annat den fruktansvärda kris som vårt europeiska statssystem för närvarande genomgår och de konsekvenser som detta kommer att föra med sig, efter all mänsklig beräkning, också för vårt eget land. Vi ha med andra ord efter mänskliga beräkningar att räkna med icke blott de ökningarna av försvarskostnaderna som nu äro föreslagna eller planerade, utan sannolikt, försåvitt det icke blir ett hastigt slut på Sveriges självständighet, med en under år fortgående ökning av dessa kostnader. [...] Jag skulle alltså ha tänkt mig, att en finansminister som år 1939 framlägger en budget hade tagit ståndpunkt till sådana problem och med en elegant gest skjutit åt sidan de såvitt jag kan förstå i mycket hög grad föråldrade problemställningar som härstamma från diskussionen om hur man skall förfara under låg- och högkonjunkturer. (Ibid.: 17)

Wigforss kan bara konstatera att Heckscher fört in diskussionen på en helt ny bana. Han beklagar att Heckscher inte tidigare framträtt i den offentliga diskussionen med sina synpunkter eftersom han (Wigforss) uppehållit sig kring de frågor som dittills stått i centrum för debatten. Wigforss inser allvaret i den fråga Heckscher rest men finner det bäst att vänta och se:

Även om han [Heckscher] icke förutsatte vårt lands indragande i krig, avsåg han tydligen en sådan situation, där det kunde bli tal om allmän mobilisering o. dyl., en situation, i vilken uppenbarligen alla de utgiftssiffror, med vilka vi nu röra oss, komma att verka obetydliga. En sådan situation kommer säkerligen att tvinga till finansieringsmetoder, som det finns skäl att överväga i tysthet men som jag icke tror, att vi nu äro färdiga att taga någon bestämd ståndpunkt till. (Ibid.: 19)

Ohlin ingriper raskt till Wigforss försvar. Han vill ”återföra diskussionen till det något snävare finanspolitiska planet” och menar att den fråga Heckscher rest ligger utanför förhandlingsämnet. ”Hur vi skola bära oss åt, om vi komma i krig, kan vara en mycket intressant fråga, men det förefaller åtminstone mig, som om statsrådet Wigforss hade alldeles rätt uti, att den frågeställningen för närvarande icke kan göras till föremål för annat än mycket allmänna spekulationer” (ibid.: 23–24).

Heckscher viker inte en tum. Han förklarar att Europas läge är så allvarligt att något motstycke inte funnits sedan Napoleontiden, om ens då.

Det förefaller mig då ganska ynkligt att låta något konkurrera med en prövning av vad ett sådant läge kräver. Chefen för finansdepartementet är liksom regeringens alla medlemmar och vi alla tjänare åt svenska staten och svenska samhället. [...] I en sådan situation måste statens alla åtgärder och ansträngningar inriktas på att uppnå största möjliga styrka och effektivitet. (Ibid.: 28)

Heckscher menar att Wigforss i tysthet utgått från att alla ordinarie statsutgifter är heliga. För egen del vill han hävda "att om de demokratiska staterna skola komma levande genom den kris som de för närvarande befinna sig i och som förefaller att skärpas för varje månad" så måste de vara beredda att stuva om i sina budgetar. Det är inte rimligt att "diskutera budgetfrågor från problemställningar som icke taga hänsyn till lägets fruktansvärda allvar". (Ibid.)

När regeringen lägger fram ett budgetförslag, replikerar Wigforss, "får man uppfatta det som det närmaste uttrycket för vad regeringen anser för ögonblicket vara lämpligt". Vad Heckscher talar om är i sista hand inte bara en fråga om skatteuttag utan en fråga om mobilisering av reala resurser. "Det är den stora frågan, men den för oss för långt utanför problemet om det omedelbara statsfinansiella läget." (Ibid.: 32)

Ohlin instämmer med Wigforss i att Heckscher rest "en annan fråga än den nu föreliggande finanspolitiska, som ju måste utgå från ungefär det förslag rörande utgifterna, som faktiskt föreligger", och fortsätter:

Det tycks som om professor Heckschers ståndpunkt närmast skulle vara, att vi bara skola tala om en sak, därför att den är viktigast. Jag erkänner, att den fråga som han ställde är oerhört viktig, men jag menar, att vi måste i detta osäkerhetstillstånd likväl klara upp en mängd praktiska frågor, till vilka bland annat hör det finanspolitiska problemet med den utgiftspolitik, som för närvarande bedrivs och som är föreslagen för nästa budgetår. (Ibid.: 33)

Cassel kräver planhushållning

Cassel går i februari till attack mot förslagen om valutareglering och maximipriser. Valutaregleringen betecknar han (Cassel 1939b) som en djupt ingripande reglering och konfiskering, ett "oerhört ingrepp i näringsfrihet och äganderätt". Straff för brott mot lagen kunde leda till fängelse i upp till två år. Cassel kontrar: "Obegripligt är bara varför man icke genast, efter barbarstaters föredöme, stadgar arkebusering."

Tusenårig erfarenhet visar enligt Cassel (1939c) att ingen prisreglering kan hålla stand mot fortgående inflation. Den remiss regeringen skickat ut behärskades av "den gamla vidskepelsen" enligt vilken en typisk inflationsprocess orsakas av varubrist på centrala områden. Den typiska processen består, förklarar Cassel, av att staten försöker täcka sina utgifter genom öka penningmängden, genom "ett artificiellt tillskapande av köpkraft utan motsvarande ökning av vad som finnes att köpa". Cassels dom är hård: "Det är en skam för Sverige att sådant offentliggöres såsom uttryck för statsmaktens insikt i penningväsendets grundläggande frågor."

I mars kräver Cassel (1939d) planhushållning. Nationens alla krafter måste tas i anspråk för försvar och livsviktig produktion. "Det får icke vara tal om någon arbetslöshet eller om något arbete för onödiga eller mindre angelägna ändamål. [...] Vad som kräves är en fullständig plan för en sådan hushållning." Planen måste vara offentlig så att den kan diskuteras öppet och så att svenska folket vet vad det har att rätta sig efter. Cassel passar också på att ge en känga åt ett förslag till maximiprislagstiftning. Förslaget utgår från att varuförsörjningen blir knappare, vilket kommer att vålla prisstegring. "Denna prisstegring vill man förbjuda, på det att folkets levnadsstandard icke må nedtryckas!" Men hur ska man då få den knappa varuförsörjningen att räcka? "Förstår man icke att levnadsstandarden icke kan hållas högre än varuförsörjningen medger?"

Cassel (1939e) sätter in det tunga artilleriet mot regeringens behandling av beredskapsfrågorna:

Vår ekonomiska försvarsberedskap är väl om något en angelägenhet, som direkt rör hela svenska folket. Beredskapen ingriper djupt i folkets alla livsvillkor och kan aldrig bli effektiv utan den positiva medverkan från hela folkets sida, som endast kan vinnas, om det lyckas att ge folket en klar uppfattning om vad det gäller och ett levande intresse för den uppgift som skall lösas. Ur denna synpunkt har regeringens behandling av de stora beredskapsfrågorna varit den sämsta tänkbara och i själva verket sådan, att man måste förvåna sig över att något dylikt varit möjligt i ett samhälle som ännu vill kalla sig fritt.

Cassel menar att olika planer hemligstämplats alldeles i onödan. I fråga om den civila tjänsteplikten hade ett betänkande skickats till en rad myndigheter medan det ännu var hemligstämpelat. "Den viktigaste remissen i en sådan fråga, nämligen den remiss till svenska folket, som sker genom att betänkanden offentliggörs och tillhandahålles i tryck, har regeringen funnit onödig." Cassel finner det "upprörande att svenska folket i ärenden av den mest vitala och direkta betydelse för alla medborgare behandlas som en barnkammare".

Med "en populärt hållen generalplan, som klargjorde meningen med det hela och utredde vilka särskilda ingrepp i det ekonomiska livets normala gång,

som krigsberedskapen i olika stadier krävde” skulle regeringen kunna ”vädja till folkets *frivilliga* medverkan”. Särskilt viktigt var detta i fråga om den civila tjänsteplikten. Regeringen däremot hade i sinnet en lag med hårda straff. ”För en människa med vanligt sunt förnuft vill det ändå synas som om organisationsproblemet vida lättare skulle lösas, om arbetskraft frivilligt erbjödes.”

Cassel utdelar en avgörande stöt. Försvaret av landet har inget förnuftigt ändamål om det inte går ut på att bevara den svenska friheten.

Om detta är det väsentliga värde som skall försvaras så skall man icke i förväg ödelägga det genom att här i landet utan tränande nödvändighet tillgripa diktatureernas metoder. Det passar icke svenskt lynne att ledningen i tid och otid litar till polis och strafflag. Svenskar vilja fritt ge sin medverkan i stora nationella ansträngningar, och så blir deras insats bäst.

Ohlin förordar prisreglering

Bertil Ohlin (1939c) kommenterar i april regeringens förslag om extraordinära försvarsutgifter på ett 60-tal miljoner kronor. Han hänvisar till Wigforss budgetförslag i januari som inte innehållit dessa utgifter. ”Finansministern sträckte sig utomordentligt långt med att skjuta över de finansiella bekymren på framtiden.” Det råder enligt Ohlin allmän enighet om att skattebetalarna måste ta på sig en del av dessa utgifter genom höjd inkomst- och förmögenhetsbeskattning. ”Tyvärr äro förhållandena i världen sådana att även under kommande år stora försvarsutgifter torde bli oundvikliga. [...] Man får därför vara försiktig med att använda upplåning för icke produktiva utgifter.”

En vecka senare kommenterar Ohlin (1939d) förslaget till lagstiftning om maximiprisreglering, som han tycker att Wigforss försett ”med en osedvanligt intressant principmotivering”: ”På ett övertygande sätt visas här, att en statlig prisreglering måste vara ett led i den allmänt reglerande verksamhet på det ekonomiska området, som sannolikt blir nödvändig icke endast vid ett krig, vari Sverige inblandats, utan även vid ett större krig i Europa, som vi lyckas undgå.”

Ohlin fortsätter sitt resonemang, med udden riktad mot de äldre ekonomernas syn på prisbildningsmekanismen, genom att betona förväntningarnas roll:

Många hysa den meningen, att priset bestämmes av tillgång och efterfrågan på varorna och att ett försök att ingripa i denna ”naturliga” prisbildning genom maximipris endast kan leda till att varorna försvinna från den normala omsättningen. Ett så enkelt betraktelsesätt förbiser åtskilliga viktiga sidor av problemet. Vid krig finns en betydande risk för att den allmänna

prinsnivån skall komma att undergå en fortskridande höjning om ej energiska åtgärder vidtas för att förhindra en sådan utveckling. Minnet av den starka prisstegringen under förra världskriget är ännu levande.

Vid ett nytt krig skulle förmodligen förväntningar om stark prisstegring uppstå. De skulle bli självuppfyllande genom att en del producenter höll tillbaka utbudet eller höjde priser så att säga i förväg, genom att fackföreningarna krävde höjda löner och genom att konsumenterna hamstrade varor. Om varutillgången trots prisreglering minskade kraftigt måste ransoneringsåtgärder införas.

Heckscher möter Wigforss och Ohlin (2)

I april håller Erik Lundberg föredrag i Nationalekonomiska Föreningen (1939b) om "Den ekonomiska politikens möjligheter" utifrån de senaste årens erfarenheter i olika länder. Lundberg gör från början klart att föredraget inte kommer att beröra frågor om den ekonomiska beredskapspolitiken i händelse av krig eller avspärning. "Mitt ämne begränsar sig i huvudsak till erfarenheterna från 1930-talets konjunkturpolitik." (Ibid.: 60)

Förste talare efter föredragshållaren är återigen Heckscher. Han säger sig med dåligt samvete vilja föra bort diskussionen från konjunkturpolitik även om han är övertygad om att han kommer att misslyckas. Om Lundbergs föredrag har han följande att säga:

Han förklarade, att sådana företeelser som krigsrisker och över huvud taget maktpolitiska ingripanden vore störande faktorer, som stode i vägen för en planmässig ekonomisk verksamhet och som han därför helt enkelt måste lämna åsido [...]. Jag medger visst, att man kan ställa upp ett seminarieämne på det sättet, men det förefaller mig icke, som om det vore vad vi för närvarande behövde, ty vad vi behöva för närvarande är raka motsatsen. Vi behöva en diskussion just av de frågor, som icke tillhöra en problemställning, som helt och hållet tar sikte på konjunkturläget och dess eventuella framtid (ibid.: 77-78).

Sedan mötet i föreningen i januari hade en försvarspolitisk proposition lagts fram utan att de finanspolitiska konsekvenserna blivit klarlagda. Heckscher anser sig därmed ha fått rätt i att det var ett misstag att vid den tidigare budgetpolitiska diskussionen inte beakta det världspolitiska läget. Om man nu ville fortsätta att diskutera konjunkturer utan hänsyn till det politiska läget hade man "övergivit verklighetens mark" (ibid.: 78). Konjunkturinstitutet borde helt enkelt ställa sig till Rikskommissionens för ekonomisk försvarsberedskap förfogande. "Jag hoppas, att Konjunkturinstitutets härvarande ledamöter icke ta illa upp, om

jag alltså föreslår, att de med en viss anspråkslöshet underordna sina uppgifter den uppgift, som tillhör vad som i alla fall helt enkelt är det fundamentala för vårt samhälle, nämligen att bevara landets trygghet.” (Ibid.: 79)

Återigen invänder Ohlin mot Heckscher. Den här gången är hans argument i det stora hela att Heckscher slår in öppna dörrar därför att ett arbete redan pågår för att möta de faror som hotar:

Jag ser för min del det arbete, som har utförts inom vissa statsdepartement, där man har förberett lagar om valutareglering och maximiprisreglering, förfoganderättslag och beredskapslagar av olika typer, såsom ett arbete av det slag, som professor Heckscher önskar. Jag instämmer alltså med honom däruti, att detta är en oerhört viktig sak, som bör ägnas stor uppmärksamhet. Men jag vill understryka, att det intryck, som man i någon mån fick av professor Heckscher av att detta till största delen var ett försummat fält, säkerligen är ogrundat, eftersom det tvärtom torde förhålla sig så, att man inom en rad av departement och kommittéer just arbetar med detta problem. (Ibid.: 83)

Arthur Montgomery hoppas att Heckscher ska gilla den uppfattning han (Montgomery) intar, en fåfång förhoppning med tanke på hur uppfattningen ser ut: ”Mitt program går egentligen ut på att göra det minsta möjliga, att vänta och vara beredd att gripa in, ifall de olyckor skulle inträffa, som professor Heckscher syftade på” (ibid.: 89).

Lundberg menar att man måste vara beredd även på att det inte blir krig. Han anser samtidigt att man kanske bör ta hänsyn till krigsrisken genom att inrikta en expansiv politik på att stimulera nya näringar och öka landets självförsörjning.

Heckscher kan naturligtvis inte med säkerhet säga att ett storkrig kommer att bryta ut men det är ändå vad man måste ta med i beräkningen:

Det kan naturligtvis hända, att det icke kommer att gå så, men vi skola väl diskutera vad som för närvarande förefaller sannolikast, och det är icke hur konjunkturerna komma att se ut i den gammalmodiga meningen, med växling mellan goda och dåliga tider o. s. v. utan vad vi skola diskutera är vilket läge vi ha att räkna med i den politiska situation, som för närvarande råder. Detta skall vara det avgörande och ingenting annat. Det är hela min tankegång. (Ibid.: 93)

Wigforss spjärnar emot:

Jag tror, att vad kanske de flesta talare haft att invända mot professor Heckscher är, att han såväl i kväll som vid den förra

diskussionen förutsätter, att man, därför att det finns en sak, som kanske för ögonblicket är viktigare än alla andra, alltid skall diskutera den vi alla tillfällen. Vi måste dock alla sköta vår gärning och bestämma om olika ting, som gälla både vad som skall hända i morgon, nästa år och tio år härefter, fastän det är ytterst obetydliga ting i jämförelse med vissa frågor, som professor Heckscher tagit upp. (Ibid.: 94)

Wigforss medger emellertid att dessa frågor har så stor betydelse att det vore skäl att ta upp dem till diskussion i Nationalekonomiska Föreningen med Heckscher som inledare. Wigforss väntar sig då att slippa se Heckscher i dennes traditionella roll av skeptiker mot långtgående statsingripanden: "Att professor Heckscher i detta fall måste tänka sig ett ingripande från statens sida av helt annan art än dem, vi tidigare varit vana vid, förefaller mig åtminstone alldeles självklart" (ibid.: 95).

Cassel efterlyser generalplan, Ohlin vill vänta

I maj upprepar Cassel (1939f) sitt krav på planhushållning. Regeringen hade visserligen lagt fram en rad lagförslag om fullmakt för regeringen att i händelse av krig ingripa i näringslivet, ingrepp som skulle "utsätta vårt näringsliv för en våldsamt chock". Generalplanen sänkades emellertid.

Vad vi vänta på är ett *sammanhängande* program för hela den omläggning av vårt näringsliv som vid krigstillstånd skulle bli nödvändigt. Det måste också vara möjligt att ge en sammanfattning av detta program, som är så populärt hållen, att man kan få svenska folket att förstå vad det är fråga om och att man på den vägen kan säkra sig hela folkets villiga medverkan.

Cassel återvänder till frågan om maximiprislagstiftning med sikte på jordbruket. Om man slopade gamla prisstödande åtgärder liksom subvention av exporten skulle försörjningen med livsmedel förmodligen bli ganska tillfredsställande. Om en knapphet ändå infann sig "så är en viss prisstegring det lämpligaste medlet att stimulera jordbruket till de kraftigaste ansträngningar för att fylla behovet". "Vi få icke genom att hålla nere jordbruksprodukternas pris på en alltför låg nivå upprepa den oerhörda dumhet, som vi under [förra] världskriget begingo och som då vållade en onödigtvis svårartad livsmedelsbrist."

De krigstidslagar som regeringen i "i elfte timmen" presenterat för riksdagen betecknar Cassel (1939g) som en begäran om utomordentliga fullmakter för att "på det mest vittgående sätt ingripa i det enskilda näringslivet".

Ohlin (1939e) tar i en artikel upp förberedelserna till beredskapslagstiftning:

Att dylika lagar i tid utarbetas är naturligtvis välbetänkt. Mera tveksamt är det huruvida lagarna böra redan i förväg antas av riksdagen. Åtminstone vissa av dem skulle nog utan större olägenhet kunna vänta till det inkallande av riksdagen, som självklart äger rum i ett av krig framkallat krisläge. [...] De viktigaste av de föreliggande förslagen torde vara allmän förfogandelag, lag om valutareglering samt maximiprislag.

Ohlin konstaterar att förslaget om valutaregleringslag klokt nog omgärdats med en rad försiktighetsmått. ”Erfarenheten visar att det är lätt att införa valutareglering men mycket svårt att bli av med den.”

Heckscher möter Wigforss och Ohlin (3)

Den 16 maj går ordet till Heckscher som inför Nationalekonomiska Föreningen (1939c) håller föredrag om ”Sveriges ekonomi inför världsläget”. Han börjar med att hänvisa till sina erfarenheter från första världskriget och säger sig vilja tala om en politik ”kemiskt ren från parti- och klassprägel”. Han understryker ”det överhängande i hela situationen och som följd därav nödvändigheten av omedelbara åtgärder, oavsett utredningar” (ibid.: 98).

De senare årens överflöd av varor och arbetskraft skulle om kriget kom slå om till sin motsats, brist på varor och arbetskraft. Då måste det existerande maskineriet användas i största möjliga utsträckning; det fanns ingen anledning ”att låta krigshushållningen bana väg för utvidgad socialisering eller annan statsverksamhet på det ekonomiska området”. Däremot måste det redan i fredstid finnas planering för den ekonomiska försvarsberedskapen. ”Planhushållningen i bokstavig mening har sin största uppgift i ett krigsläge och är förmodligen en skapelse därav; för Marx var den mycket främmande, han behärskades av ett deterministiskt betraktelsesätt, enligt vilket historiska utvecklingslagar bestämde alltsammans” (ibid.: 103). Här kommer Heckscher intressant nog nära den hållning som Wigforss hade intagit på SAP-kongressen 1932, när han gjorde åtskillnad på socialisering och planhushållning (Lewin 1967).

Heckscher är för ovanlighetens skull enig med Cassel: ”Till sist vill jag gärna förklara mig ense med professor Cassel om det önskvärda i att alla de olika ingredienserna i den ekonomiska försvarsberedskapens väldiga uppgift samlades i en gemensam plan, som till vissa delar kunde meddelas allmänheten” (Nationalekonomiska Föreningen 1939c: 115).

Heckscher redogör naturligtvis för en rad åtgärder genom vilka staten skulle kunna öka sina inkomster och beredskapsutgifter men vi håller oss här på ett principiellt plan och låter de konkreta detaljerna bero. Värt att notera är dock att Heckscher ser ransonering som det främsta medlet för att hålla prisstegringar nere. ”Mig förefaller denna åtgärd fortfarande som den enda stora ekonomiska

landvinningen i [första] världskrigets tropiska flora av nya statsingripanden [...].” Ransoneringen måste ”därför vara prisregleringens främsta verktyg vid allvarligt minskad tillgång på förnödenheter”. (Ibid.: 110–111) Maximipriser hade en roll att fylla som komplement till ransoneringen men deras följder var vanligtvis dessa: ”stimulerad efterfrågan, minskat utbud genom lagring av varor hos både säljare och köpare, så att de försvinna från marknaden, och till sist överträdelse av prispåbudet, nästan oavsett hur drakoniska straffena bli” (ibid.: 111). Mot förslaget om valutalag har Heckscher inte mycket att invända, mer än att han tvivlar på att det kan få någon större betydelse.

Wigforss tycker fortfarande att Heckscher är onödigt alarmistisk:

Det tycks kunna föreligga en meningsskiljaktighet så till vida, att professor Heckscher menar, att redan i nuvarande läge åtgärder av mycket vittgående slag böra vidtagas [...]. Man kan uppenbarligen ha delade meningar om huruvida ett sådant läge redan nu förefinnes eller kommer att bli aktuellt under det närmaste halvannat året. [---] Min fråga till professor Heckscher är alltså mycket enkel: Vilka av alla de ting som professor Heckscher här har talat om, anser han böra tillgripas under de närmaste månaderna? (Ibid.: 119)

Heckscher replikerar att huvudsaken är att det finns en plan för vad man ska göra om kriget kommer. ”Det bör [...] finnas en sådan plan, så långt möjligt genomarbetad i alla detaljer och med lagtexter liggande vid de särskilda förslagen till nya inkomstarter, till omläggning av den stående inkomstbeskattningen o. s. v.” (ibid.: 120). Han kan inte heller undertrycka ännu en gliring åt konjunkturforskarna: ”Jag undrar emellertid, om man icke lämpligen skulle kunna frigöra en del arbetskraft som nu ägnar sitt skarpsinne åt konjunkturproblemet att tänka igenom och fördjupa denna och en del andra frågor” (ibid.: 122).

Ohlin håller med om att man måste planera för eventualiteten av att hamna i en mobiliserings- eller krigsekonomi. Han är emellertid sin vana trogen optimist:

Sannolikheten för att dessa tillstånd skola inträda inom en nära framtid synes mig emellertid icke vara så överväldigande stor, att vi icke samtidigt böra arbeta med de problem, som föreligga för dagen och som förbli eller bli aktuella, om utvecklingen skulle gå i en annan riktning än professor Heckscher tänker sig. Han är så säker på att vi skola få en mobiliserings- eller krigsekonomi, att han vill skjuta allt annat åt sidan, medan vi andra räkna med att även andra alternativ ha tillräcklig grad av sannolikhet för att förtjäna behandling. (Ibid.)

Särskilt invänder Ohlin mot att staten ska inrikta sin finanspolitik efter vad som kan hända inom en snar framtid. ”Detta är ju alldeles logiskt, om man nämligen är fullt övertygad om att detta läge kommer att inträda. Om man däremot icke är lika övertygad härom, anser man givetvis att finanspolitiken istället bör utgå från ett läge av den karaktär vi nu ha” (ibid.). Ohlins råd blir därför: planera men inte agera. ”Mig förefaller [...] den naturliga slutsatsen vara den, att vi skola handla i stort sett utifrån dagens läge men planera, så att vi bli i stånd att mycket snabbt lägga om politiken i den mån läget förändras” (ibid.: 123). Om Heckschers och Cassels krav på en generalplan har Ohlin en del att säga och han tar till det väl beprövade tricket att delegera ansvaret till den som efterlyst en åtgärd:

Professor Heckscher talade i likhet med tidigare professor Cassel om önskvärdheten av att man lägger fram en gemensam plan rörande alla dessa problem. Jag har en del sympati för den ståndpunkten, dock icke så till vida att jag tror, att regeringen kan lägga fram en plan, som skulle tillfredsställa exempelvis professor Cassel eller professor Heckscher. Om en plan skall tillfredsställa dem, måste den helt naturligt gå in i sådana detaljer, att man kommer in även på saker, som i icke ringa grad äro av sekret natur. Däremot tror jag att det vore nyttigt att lägga fram en mera populär framställning, som i stora drag linjerade upp vad det är fråga om, så att den intresserade allmänheten kunde få en inblick i vad som planeras. Jag tror, att en sådan populär skrift, som exempelvis professor Heckscher skulle vara utomordentligt väl kvalificerad att författa, skulle kunna göra nytta. (Ibid.: 126)

Ohlin vill framför allt på en punkt gå i opposition mot Heckscher. En ”någorlunda lättskött planhushållning” förutsatte ”*en någorlunda stabil prisnivå*”. ”Man måste med andra ord söka förhindra en fortskridande, sig själv födande och närande ’inflationprisstegring’ av den typ som vi exempelvis hade i vårt land åren 1916–1918” (ibid.: 124). Prisstegring kunde tillåtas om den berodde på varubrist eller ökad beskattning av varor. Däremot gällde det att förhindra prisstegring beroende på ökade inkomster. Möjligheten att hindra inflation berodde på hur hårt staten gick fram med beskattning, upplåning av medborgarnas besparingar och investeringskontroll. Det var viktigt att inte tala om att prisstegring skulle bli oundviklig eftersom profetian riskerade att bli självuppfyllande.

Erik Lundberg ansluter till Wigforss’ och Ohlins vänta-och-se-hållning: ”Samtidigt med att man uppgör planer för hur vår ekonomi skall ordnas under en total krigshushållning, kan det väl vara försvarligt att även uppgöra planer för den, som jag ser saken, lika stora sannolikheten att vi icke få krig under det närmaste året och att det nuvarande spänningstillståndet i stället består” (ibid.: 127).

Heckscher tar i sin slutplädering sikte på Ohlin: ”Jag förstår icke vad professor Ohlin menar med att vi skola ägna oss åt det nuvarande läget och icke åt en situation som vi visserligen tro kan inträda men som vi icke äro säkra på kommer att inträda. För min del har jag aldrig hört talas om ett budgetförslag som tar hänsyn till det nuvarande läget och icke till framtiden” (ibid.: 130).

Ohlin förordar investeringskontroll

Dagen efter mötet i Nationalekonomiska Föreningen följer Ohlin (1939f) upp diskussionen:

Heckscher är så säker på, att vi i en mycket nära framtid bli tvungna övergå till en mobiliseringsekonomi [...], att han vill skjuta åt sidan alla andra ekonomiskt-politiska frågor. Härvidlag torde han ej finna många anhängare. Men inga delade meningar torde råda därom, att man med all energi bör arbeta på att förbereda åtgärder som skulle bli erforderliga i ett tillstånd av mobiliseringsekonomi eller krigsekonomi.

Ohlin menar att sådana förberedelser pågår. Det gäller industrins och jordbrukets omställning vid avspärrning och krig, arbetsmarknadens försvarsberedskap, finansiell lagstiftning och offentlig lagring av varor. Heckscher hade föreslagit omedelbar planering för ökat skatteuttag, särskilt genom krigsbeskattning. Ett sådant utkast föreligger redan enligt Ohlin. Några detaljerade planer för reduktion av offentliga utgifter i händelse av krig behövdes inte; det skulle ge sig självt.

Heckschers intressanta analys av de krigsekonomiska problemen lider emellertid av en stor svaghet. Han anser ofrånkomligt, att *prissystemet kommer i en stark rörelse uppåt*. Detta synes emellertid alls ej vara säkert. Den som påstår motsatsen tar på sig ett stort ansvar. Han bidrar ju till att inge allmänheten föreställningar som lätt leda till panikköp när ett krisläge inställer sig. I själva verket torde det förhålla sig så, att, i den mån brist inträder på vissa varuslag, så blir en prisstegring å dessa varor ofrånkomlig. Någon därutöver gående höjning av allmänna prisnivån synes emellertid icke vara nödvändig. Detta naturligtvis under förutsättning att en inflationsartad penning- och finanspolitik kan undvikas, vilket ingalunda är uteslutet.

En allmän inflationsrörelse kunde enligt Ohlin undvikas om bara lönenivån hölls konstant. ”Detta förutsätter emellertid också en *statlig kontroll av alla nya privata kapitalinvesteringar*. Allt sparande i landet som icke behövs för investering i företag, vilka arbeta för offentliga ändamål, måste vid krig ställas till statens förfogande.”

Cassel förkastar pris- och valutareglering

Samma dag (7 juni) som regeringens förslag till beredskapslagar, inklusive maximipris och valutareglering, läggs fram för riksdagen vädrar Cassel (1939h) sitt missnöje. Man hade inte tagit lärdom av erfarenheterna från första världskriget i Sverige och andra länder. Det gäller att vid mobilisering av landets resurser utnyttja och inte rubba näringslivet:

Det borde [...] varit naturligt att i första hand fråga sig hur det skall bli möjligt att under krigstid få det enskilda näringslivet att fungera något så när tillfredsställande. Då detta näringsliv väsentligen är grundat på enskildas ekonomiska intresse och frivilliga insats, borde utredningen från början lagt en huvudvikt vid vidmakthållandet av dessa bärande krafter. Denna synpunkt har skjutits åt sidan, och resultatet har blivit en fullmaktslagstiftning, vars tillämpande efter all sannolikhet skulle komma att bringa hela näringslivet i oordning och nedsätta dess effektivitet samt därmed beröva landet mycket av dess motståndskraft.

Vad Cassel främst vänder sig mot är förslagen om pris- och valutareglering. Det borde ha varit omöjligt förelägga riksdagen ett förslag om maximiprislagstiftning utan att presentera en utredning om erfarenheterna av tidigare sådan lagstiftning, erfarenheter som med "överväldigande klarhet visa, att en maximiprislagstiftning aldrig blir effektiv och aldrig kan hållas uppe gentemot en fortskridande inflation men ändå förorsakar näringslivet de allvarligaste rubbningar". Detsamma gällde valutareglering. "Bland ekonomiskt tänkande människor har väl den meningen alltmera stadgats att en valutareglering är något av det olyckligaste ett land kan råka ut för."

En artikel av Erik Lundberg (1939) i *Ekonomisk Tidskrift* om Tysklands ekonomiska politik ger Cassel (1939i) ammunition till en ny kanonad. Den svenska regeringen beskrivs som "hemmafuskare i kristidslagstiftning" och Cassel frågar sig om avsikten är att reglera det svenska näringslivet efter tyskt mönster. Han går så långt att han frågar vad som i så fall är skillnaden mellan svensk socialdemokrati och tysk nazism. Han finner det underligt att "vidsträckt fullmakter lagts i händerna på en regering, som veterligen icke ägnat något positivt intresse åt vår ekonomiska försvarsberedskap". "Regeringen har helt enkelt skjutit ifrån sig alla bekymmer i förhoppningen att väl ändå ingenting skall inträffa."

Ohlin efterlyser samordning

En vecka efter stormaktskrigets utbrott kommenterar Ohlin (1939g) finansministerns beräkning enligt vilken de samlade försvarsutgifterna under budgetåret kommer att uppgå till en miljard kronor. Han betonar vikten av

att statsmakterna inte bara tänker på skatter och lån utan också på utgiftsminskningar. ”Ingenting vore naturligare än om staten gjorde början genom att något sänka den del av svenska folkets standard som finansieras med offentliga medel.”

Strax därpå höjer Ohlin (1939h) ett varnande finger. Trots att ledarna för olika kriskommittéer samlats i en ordförandekommitté ”förefaller det som om samordningen av krispolitikens olika sidor knappast vore tillräckligt tryggad”. Han efterlyser därför ”en mera rationell fördelning av det krispolitiska arbetet”. Regeringen har att dra upp de allmänna linjerna. Det arbetet kan lämpligen ske efter överläggningar med ett krispolitiskt råd med representanter för olika slag av sakkunskap. Därefter kan utarbetandet av alla specialförslag fördelas på de olika kommittéerna. För att hålla samman deras arbete bör ett krisdepartement skapas. Här erkänner Ohlin i princip att Cassel och Heckscher haft rätt i sina krav på att en generalplan borde ha upprättats innan kriget bröt ut.

Cassel får understöd av Ohlin

Efter krigsutbrottet riktar Cassel (1939j) skarp kritik mot hur statens resurser används. Att staten vill förekomma prisstegring på kol genom att använda skattemedel för att hålla priset nere under inköpskostnaderna betecknar han som ”ett fantastiskt projekt, vars genomförande skulle komma att snedvrída hela den svenska folkhushållningen”. Socialistiska politiker hade aldrig förstått prisbildningens centrala funktion: att stimulera utbudet och begränsa konsumtionen. Om man inte lät prisbildningen verka måste man ”tillgripa oändligt besvärliga regleringar”. Antagligen måste man fördyra andra varor med konsumtionsskatter för att finansiera subventioneringen av kolkonsumtionen. ”Detta är helt enkelt absurt.”

Cassel får eldunderstöd av Ohlin (1939i): ”Bördan på vårt folkhushåll skulle icke minskas, om genom statliga subventioner underpriser å kol och koks permanent hölles på den svenska marknaden, medan andra varor i motsvarande mån fördyrades genom nya eller höjda indirekta skatter eller de direkta skatterna höjdes.” Prisstegring på utländska varor var naturlig som uttryck för ökad knapphet och ägnad att begränsa bruket av sådana varor.

Ohlin möter Heckscher⁷

Det första mötet i Nationalekonomiska Föreningen (1939d) efter krigsutbrottet handlar om ”Den aktuella pris- och lönepolitikens möjligheter” med Ohlin som inledare. Han utgår från att Sverige inte ska komma med i kriget och att en stor del av den svenska utrikeshandeln kan fortgå. Målet för pris- och lönepolitiken

7 Wigforss deltog inte i denna debatt.

borde vara att näringslivet utsätts för så små rubbningar som möjligt. Framför allt gällde det att hindra en fortgående inflation. Ohlins föredrag ägnas därför åt att beskriva prisstegringar av olika slag och hur de kan bekämpas.

När Heckscher tar ordet går han först in på en rad konkreta frågor för att därefter beteckna de förutsättningar Ohlin utgår ifrån som teoretiska och alltför optimistiska. Han återkallar sina varningar från vårens möten:

Jag hade i våras och senast i maj månad tillfälle att linjera upp en del av problemet, som jag kallade för "Sveriges ekonomi inför världsläget". Jag fick då från alla håll höra, att jag icke hade lov att måla så svart som jag gjorde. Min svartmålning har emellertid överträffats av verkligheten. Det är en ny svartmålning som jag nu måste komma fram med. Man kan kalla det för Kassandraspådomar, men det har ju sagts om Kassandra, att hennes spådomar slog in och att man alltså icke utan vidare hade rätt att avvisa dem. Vad jag menar att vi för närvarande ha att räkna med, visst icke såsom ett nödvändigt men likväl som ett mycket möjligt resultat, är ett *isolerat Sverige*, ett Sverige vars utrikeshandel blivit omöjliggjord. (Ibid.: 161)

Heckscher betonar återigen behovet av planering, "den oerhörda nödvändigheten av att man snarast möjligt gör en ordentlig planläggning av hur ett isolerat Sverige skulle reda sig" (ibid.: 162).

Ohlin vidhåller sin optimistiska attityd gentemot Heckschers spådomar:

Professor Heckscher antydde, att han hade fått kritik i våras och att man hade sagt, att man icke hade lov att måla så svart, som han då gjorde. Jag tror, att detta hans uttalande måste bero på ett missförstånd. Det var icke fråga om att måla mer eller mindre svart eller att utgå från mer eller mindre pessimistiska framtidsbedömningar. Tvärtom inbjödo vi med entusiasm professor Heckscher just att behandla en sådan pessimistisk frågeställning, och jag tror, att vi alla voro tacksamma för att han ville göra det. Men man måste säga, att hur berättigat det än är att låta pessimistiska förutsättningar rörande framtiden ligga till grund för bearbetningen av hithörande problem, så får detta icke avhålla oss från att till behandling taga upp dagens och morgondagens aktuella problem även från mera optimistiska förutsättningar. (Ibid.: 173-174)

Ohlin dristar sig att påstå att Heckscher inte är tillräckligt informerad om de planer för penningpolitiken som figurerat i press och riksdagsdebatter. Att anklaga Heckscher för att inte vara påläst gjorde man inte ostraffat. Nästa dag (6 oktober) skickar Heckscher ett brev till Ohlin där han gör klart att de båda

inte längre kan föra en offentlig diskussion. Förhållandet dem emellan är nu av samma slag som det som rått mellan Knut Wicksell och Cassel. Han föreslår därför att de båda ska avhålla sig från att uppträda i samma debatter, vilket Ohlin brevlades (9 oktober) accepterar.

Ett par dagar senare upprepar Heckscher (1939) sitt krav på en snabbin-ventering för att få svar på frågan hur Sverige ska reda sig vid en mer eller mindre fullständig isolering. Han vill inte se någon tungt arbetande kommitté eller kommission utan ställer hoppet till en snabbt arbetande enmansutredare: ”Om man kunde finna någon verkligt duglig, hälst yngre man med god teknisk allmänbildning, skulle han förmodligen lättast kunna orientera sig i problemet som helhet, genom samråd med personer som ha de bästa fackinsikterna på olika områden.”

Cassel och Ohlin oroar sig

Arbetskraften måste, förklarar Cassel (1939k) i oktober, flyttas dit där den behövs. Omställningen av ekonomin får inte leda till ökat arbetslöshetsunderstöd eller till att arbetskraft sätts in på offentligt byggande och vägarbeten. ”Att ingen auktoritativ ledning nu kan ges för vår nationella sparsamhet beror på att vi sakna den generalplan för vår ekonomiska försvarsberedskap, som så många gånger efterlysts men som en oduglig rikskommission ömsom sökt karakterisera såsom omöjlig och ömsom förklarat redan vara färdig.” Samtidigt som Cassel (1939l) ställer krav på en generalplan oroar han sig för de kraftiga statliga ingripandena i näringslivet och för att de kan komma att permanentas:

Tidigare har alltid gällt som en väsentlig punkt i demokratiens ekonomiska politik att bekämpa trustväsendet och upprätthålla produktionens och handelns frihet. Nu kastas hela detta program över bord såsom föråldrat skräp, och en fullständig förtrustning av näringslivet under statens ledning och med utnyttjande av statens maktmedel proklamerats såsom en nödvändig förutsättning för den nya välfärdspolitiken. Må man icke invända att den föreslagna lagstiftningen blott avser ett undantagsfall sådant som det nuvarande. Det ges ingen som helst garanti för att dagens statliga reglering av näringslivet skall komma att upphöra, om vi en gång åter komma in i fredliga tider.

Ohlin (1939j) kommenterar rykten om en kommande 50-procentig värnskatt. Han har inget emot mot skatten i sig men invänder mot att den ska baseras på föregående års inkomster och anser att den som gjort minst sex veckors extra militärtjänst därigenom kan anses ha erlagt sin värnskatt. Ohlin (1939k) varnar också för alltför stor statlig upplåning. Om upplåningen blir större än befolkningens sparande uppstår risk för kreditinflation. ”Det är bättre att

beskära anslagen till en del i och för sig nyttiga ändamål än att öka risken för en ödeläggande inflation.”

Cassel avlossar under hösten nya breddsidor mot å ena sidan bristen på planering, å andra sidan ingripanden i näringslivet. Nu börjar han (Cassel 1939m) till och med tala om diktatur. Finansministern hade utan att höra riksdagen skapat en statlig kreditnämnd med uppgift att åstadkomma en ”central planläggning av kreditmarknaden”. ”När regeringen på egen hand företar en så radikal omgestaltning av grunderna för det svenska näringslivet, så är det ett tecken på att vi kommit vida längre in på diktaturens väg än någon hittills föreställt sig.” Samtidigt som finansministern påyrkade återhållsamhet framkom ständigt nya krav på offentliga investeringar. Den nationella hushållningen befinner sig enligt Cassel ”i fullständigt kaos” och han ställer frågan: ”Var finnes bakom allt detta en ledande hand? Var finnes den enhetliga syn på vårt ekonomiska jämviktsproblem, som skulle vara första förutsättningen för något statligt ingrepp till kapitalmarknadens reglering?”

I november varnar även Ohlin (1939l) för att den statliga regleringen kan gå för långt. Han vänder sig mot två inlag i det förslag till prisregleringslag som ligger inför riksdagen: tvångskartellisering och nyetableringsspär. ”Särskilt i tider som de nuvarande – då en omfattande reglering ej kan undgås – är det av vikt att näringslivet ej *i onödan* insnöres i någon statlig tvångströja eller utsättes för risker därför.”

Sedan finansministern i november lagt fram en proposition med förslag om värnskatt slår Cassel (1939n) bakut och skriver om improvisation och ”ett fullständigt förfall i svensk lagstiftning” som hade kunnat undvikas om en generalplan utformats i tid:

Hade förarbetet för vår ekonomiska försvarsberedskap – som sig bort – fått omfatta även sakens finansiella sida, så borde det icke varit omöjligt att lägga upp en mera rationell plan för täckning av en krigstids utgifter och särskilt för den beskattning som man visste skulle bli nödvändig. Bristen på en sådan plan visar sig nu däri, att vad som måste göras genomgående blir för sent gjort och dåligt gjort. Värnskatteförslaget är ett särskilt i ögonen fallande exempel.

Efter Sovjetunionens överfall på Finland blir Ohlin (1939m) allvarligt oroad och efterlyser ökad mobilisering av den svenska ekonomin. Nu står inte längre konjunkturfrågan i fokus.

Den allt överskuggande faktorn inom svensk politik för närvarande är risken för att vårt land i en nära framtid indras i krig. Alla krafter bör sättas in på att vi, om denna olycka skulle drabba oss, stå så väl rustade som möjligt. [...] Frågeställningen är sedan

det ryska anfallet på Finland icke detsamma som när regeringen framlade sina förslag till försvarsutgifter för den urtima riksdagen. Faran har ryckt närmare. [...] Varje vecka som går är dyrbar. Skulle kriget komma, drabbar ansvaret tungt dem, som ej i tid mobiliserat vår industriella produktionsförmåga i försvarets tjänst.

Sammanfattning

Månaderna före andra världskrigets utbrott bjuder på en vid första påseende märklig debatt om Sveriges försvarsberedskap. De båda ekonomiska liberalerna Gustav Cassel och Eli Heckscher, som ägnat de föregående årtiondena åt att längs olika fronter bekämpa statens framryckning, kräver inför de hotfulla moln som tornar upp sig längs den europeiska horisonten en generalplan för hur Sverige ska genomföra en omställning av ekonomin från fredstid till krigstid. Cassel hade redan hösten 1938 deklarerat att "allt måste underkastas en enhetlig ledning". Men det är Heckscher som i budgetdebatten i Nationalekonomiska Föreningen i januari 1939 kastar handsken och överrumplar såväl den socialdemokratiska finansministern Ernst Wigforss som socialliberalen Bertil Ohlin.

De båda liberalerna hamrar under våren ihärdigt fram budskapet att planeringen av krigsberedskapen är en uppgift som fullkomligt överskuggar de vanliga budget- och konjunkturfrågorna; de kräver helt enkelt att nattväktarstaten ska gå upp i stabsläge. De möter begränsad förståelse från Ohlin och Wigforss som visserligen inser att förberedelser måste göras men intar en attityd av 'vänta och se'; de vill kanske helt enkelt inte få sina cirklar rubbade.

I ett för landet avgörande läge förespråkar alltså landets två ledande marknadsliberaler planhushållning medan två av landets ledande statsaktivister uppvisar något av en låt-gå- attityd! De förra gör sig, som bör stå klart vid det här laget, inte skyldiga till något ideologiskt ombyte utan till ett nyktert rollbyte inför en allvarlig hotbild; de vill se ett väloljat ekonomiskt maskineri arbeta i såväl krig som fred. De senare får medhåll av andra ekonomer som Arthur Montgomery och Erik Lundberg. Det visar sig snart vilka aktörer som har bäst klart för sig vart vinden blåser. I den första debatten i Nationalekonomiska Föreningen efter andra världskrigets utbrott kan Heckscher i princip utbrista i ett 'vad var det jag sa'.

Cassel och Heckscher går en delikatt balansgång i sina ambitioner att kombinera kravet på en generalplan med så lite statsingripande som möjligt och frihet för företag och individer att agera. Om planen ges offentlighet kan ekonomins aktörer förstå vad som krävs av dem vid en omställning från fred till krigsberedskap och agera därefter utan att staten behöver tillgripa alltför mycket tvång och detaljreglering. De båda liberalerna, framför allt Cassel, kan därmed sägas ha förespråkat vad som brukar kallas indikativ planering.

Maximiprislagstiftning och valutareglering är återkommande stridsäpplen. Cassel är avgjord motståndare till prisreglering, Heckscher är skeptisk. De båda anser det, med Cassels ord, kontraproduktivt att begränsa "prisbildningens centrala funktion: att stimulera utbudet och begränsa konsumtionen". Ohlin håller med om att detta gäller för enskilda varor men invänder att prisreglering behövs för att hindra en självuppfyllande process byggd på inflationsförväntningar. Valutareglering är för Cassel en styggelse, för Heckscher en ganska meningslös åtgärd, för Ohlin en viktig åtgärd som dock kan vara svår att bli av med. Cassel förkastar värnskatten, Ohlin bejakar den.

Efter krigsutbrottet sker en viss harmonisering av Cassels, Heckschers och Ohlins positioner i och med att den senare erkänner att samordningen av krispolitiken varit otillräcklig, förklarar (efter Sovjets överfall på Finland) att ansvaret kommer att falla tungt på dem som inte i tid mobiliserat landets industriella produktionsförmåga och varnar för att den statliga regleringen kan drivas för långt.

Och sen?

När andra världskriget går mot sitt slut axlar ekonomiska liberaler och statsaktivister sina traditionella roller. Wigförss och socialdemokratin anser att krigstidens planering och reglering av det ekonomiska livet har fungerat bra och till dels bör tillämpas även i fredstid. Detta synsätt genomsyrar arbetarrörelsens efterkrigsprogram från 1944. Cassel och Heckscher kämpar för avveckling av den krigstida ekonomiska politiken. Cassel avlider redan i början av 1945 men Heckscher blir en av huvudmotståndarna till de socialdemokratiska planhushållningsplanerna. Ohlin utgör emellertid något av ett undantag från återgångsregeln och glider gradvis in i en ny roll. Han, som före kriget (med Heckschers formulering i brev till Ohlin 21 juni 1935) varit "en apostel för planhushållningen", blir som ledare för folkpartiet motståndare till socialdemokratiska regleringsframstötter.

Efter valet 1948 läggs de avancerade planhushållningsidéerna på hyllan men ett flertal regleringar från krigstiden – av t.ex. räntor, valutor och hyror – blir bestående för lång tid framöver. Våren 1939 hade Ohlin påpekat att det är svårt att bli av med en valutareglering när den väl införts. Han visste vad han talade om. Den svenska valutaregleringen avskaffas inte förrän 1989. Hyresregleringen är fortfarande kvar om än i modifierad form.

Spärrhjulseffekten gäller rimligen inte bara skatter och statsutgifter utan också statliga regleringar. Libertarianers farhågor för och statsaktivisters förhoppningar om att statliga ingripanden och regleringar i kris- och krigstid kan bli bestående på längre sikt är alltså inte obefogade. Liberaler med verklighetsförankring är självfallet medvetna om detta men inser också att ovilja eller oförmåga att agera med kraft inför allvarliga hot kan underminera statens

legitimitet och skapa ekonomiskt och socialt kaos, vilket riskerar att länka in samhällsutvecklingen på de mest primitiva banor.

Referenser

- Arnstad, Henrik, 2023. *Den förbannade optimisten: Ernst Wigforss*. Lund: Historiska Media.
- Carlson, Benny, 1988. *Staten som monster: Gustav Cassels och Eli F Heckschers syn på statens roll och tillväxt*. Lund: Ekonomisk-historiska föreningen.
- Carlson, Benny, 2009. "Who Was Most World-Famous – Cassel or Keynes? The Economist as Yardstick", *Journal of the History of Economic Thought* 31(4): 513–530.
- Carlson, Benny, 2018. *Swedish Economists in the 1930s Debate on Economic Planning*. Cham, Schweiz: Palgrave Studies in Economic History.
- Carlson, Benny, 2023. "Cassel, Ohlin, Åkerman and the Wall Street Crash of 1929", *Journal of the History of Economic Thought* 45(1): 73–93.
- Carlson, Benny & Jonung, Lars, 2002. "Ohlin on the Great Depression: The popular message in the daily press", s. 263–301 i R Findlay, L Jonung & M Lundahl (red.), *Bertil Ohlin: A Centennial Celebration (1899–1999)*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Cassel, Gustav, 1916. *Tysklands ekonomiska motståndskraft*. Stockholm: Norstedt.
- Cassel, Gustav, 1938. "Vår ekonomiska försvarsberedskap", *Svenska Dagbladet*, 24 september.
- Cassel, Gustav, 1939a. "Vår ekonomiska försvarsberedskap", *Svenska Dagbladet*, 29 januari.
- Cassel, Gustav, 1939b. "Nytt hot mot rättssäkerheten", *Svenska Dagbladet*, 15 februari.
- Cassel, Gustav, 1939c. "Maximiprisen spöka", *Svenska Dagbladet*, 22 februari.
- Cassel, Gustav, 1939d. "Näringslivets krigsberedskap", *Svenska Dagbladet*, 5 mars.
- Cassel, Gustav, 1939e. "Frivillighetens väg", *Svenska Dagbladet*, 19 mars.
- Cassel, Gustav, 1939f. "Generalplan efterlyses", *Svenska Dagbladet*, 11 maj.
- Cassel, Gustav, 1939g. "Omogen fullmaktslagstiftning", *Svenska Dagbladet*, 17 maj.
- Cassel, Gustav, 1939h. "Beredskapslagarna inför avgörandet", *Svenska Dagbladet*, 7 juni.
- Cassel, Gustav, 1939i. "Tysklands exempel", *Svenska Dagbladet*, 20 juni.
- Cassel, Gustav, 1939j. "Prisreglering genom skatter", *Svenska Dagbladet*, 20 september.
- Cassel, Gustav, 1939k. "Sparsamhet och ransonering", *Svenska Dagbladet*, 8 oktober.
- Cassel, Gustav, 1939l. "Priskontroll och socialism", *Svenska Dagbladet*, 23 oktober.
- Cassel, Gustav, 1939m. "Planlöshet och förmynderskap", *Svenska Dagbladet*, 19 november.
- Cassel, Gustav, 1939n. "När bristningsgränsen passerats", *Svenska Dagbladet*, 7 december.
- Cassel, Gustav, 1941. *I förnuftets tjänst: En ekonomisk självbiografi*, andra delen. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Durevall, Dick & Henrekson, Magnus, 2011. "The Futile Quest for a Grand Explanation of Long-Run Government Expenditure", *Journal of Public Economics* 95(7–8): 708–722.

- Financial Times*, 2008a. "The bail-out failure and blame game", 1 oktober.
- Försvarsfrågan: En handledning utgiven av Svensk Tidskrifts redaktion*, 1913. Stockholm: Norstedt.
- Hasselberg, Ylva, 2001. *Vetenskapens karaktär: Eli F Heckscher. Del I: Oberoende liv 1879–1924*. Möklinta: Gidlunds Förlag.
- Heckscher, Eli, 1915. *Världskrigets ekonomi: En studie af nutidens näringslif under världskrigets inverkan*. Stockholm: Norstedt.
- Heckscher, Eli, 1939. "Ett isolerat Sverige", *Dagens Nyheter*, 8 oktober.
- Lewin, Leif, 1967. *Planhushållningsdebatten*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Lundberg, Erik, 1939. "Några synpunkter på växlingarna i den tyska ekonomiska politiken", *Ekonomisk Tidskrift* 41(2): 152–168.
- Nationalekonomiska Föreningen, 1939a. *Nationalekonomiska Föreningens sammanträde 26 januari 1939*, "Budgetläget".
- Nationalekonomiska Föreningen, 1939b. *Nationalekonomiska Föreningens sammanträde 25 april 1939*, "Den ekonomiska politikens möjligheter".
- Nationalekonomiska Föreningen, 1939c. *Nationalekonomiska Föreningens sammanträde 16 maj 1939*, "Sveriges ekonomi inför världsläget".
- Nationalekonomiska Föreningen, 1939d. *Nationalekonomiska Föreningens sammanträde 5 oktober 1939*, "Den aktuella pris- och lönepolitikens möjligheter".
- Ohlin, Bertil, 1939a. "Konjunkturutsikterna för år 1939", *Stockholms-Tidningen*, 2 januari.
- Ohlin, Bertil, 1939b. "Vad betyder Schachts avgång?", *Stockholms-Tidningen*, 23 januari.
- Ohlin, Bertil, 1939c. "Försvarsutgifterna och skattebetalarna", *Stockholms-Tidningen*, 17 april.
- Ohlin, Bertil, 1939d. "Problem för svensk krigsekonomi", *Stockholms-Tidningen*, 25 april.
- Ohlin, Bertil, 1939e. "Beredskapslagstiftning", *Stockholms-Tidningen*, 11 maj.
- Ohlin, Bertil, 1939f. "Mobiliserings- och krigsekonomi", *Stockholms-Tidningen*, 17 maj.
- Ohlin, Bertil, 1939g. "En miljard åt försvaret", *Stockholms-Tidningen*, 10 september.
- Ohlin, Bertil, 1939h. "Kommer krisdepartementet?", *Stockholms-Tidningen*, 22 september.
- Ohlin, Bertil, 1939i. "Kolpris och prispolitik", *Stockholms-Tidningen*, 26 september.
- Ohlin, Bertil, 1939j. "Krisbeskattning och rättvisa", *Stockholms-Tidningen*, 17 oktober.
- Ohlin, Bertil, 1939k. "Varför staten måste spara", *Stockholms-Tidningen*, 29 oktober.
- Ohlin, Bertil, 1939l. "Onödig tvångsreglering", *Stockholms-Tidningen*, 20 november.
- Ohlin, Bertil, 1939m. "Den viktigaste frågan", *Stockholms-Tidningen*, 19 december.
- Ohlin, Bertil, 1972. *Ung man blir politiker*. Stockholm: Bonniers.
- Svenska Dagbladet*, 1945. "Gustav Cassel", 15 januari.
- Svenska Dagbladets årsbok 1939, 1940*. Stockholm: Svenska Dagbladet.
- Wigforss, Ernst, 1915. *Världskriget och världsfreden: Dokument och reflexioner*. Stockholm: Tiden.
- Wigforss, Ernst, 1954. *Minnen III 1932–1949*. Stockholm: Tidens Förlag.